

Dr. Sozdar Mîdî (E. Xelîl)

wergera ji erebî: Mustefa Reşîd

**Xeleka Gotaran: Kurd û Îslama Siyasî
Xelek 3**

Xwedawend û Siyaset bi Dirêjahiya Dîrokê

Di herdu xelekên derbasbûyî da me dabû xuyakirin, ku şer û keftelefa li ser erdnîgariyê rastiyeke dîrokî ye, û gava em dîroka cîhanê şîrove dikin, nabe em wê rastiye ji ber çav bidin aliyekî. Li ber ronahiya vê rastiye, me şer û keftelefa navbera gelên çîyan (pêşiyên gelê Kurd) li bakur û gelên biyabanê (gelên Samî) li başûr û bizava her aliyekî şîrove kir, ku axa Mêzopotamiya û rojhilatê Derya Sipî (Sûriya - Libnan - Felestîn) têxin bin serdarî û desthilata xwe. Di pey ra emê bibînin, ku talankirin û sapandina erebên misilman di sedsala 7-an ya zayînî da bi ser welatên gelên Rojhilata Navîn da, ku Kurdistan jî yek ji wan welatane, tenê pêlek bû ji wan pêlên keftelefa û dijberiya navbera gelên çîyan û gelên biyabanê.

Berî ku em dest bi lêkolîneka kûr û berfireh di navbera Kurd û Îslama Siyasî da bikin, ka em wek destpêka lêkolînê, hinekê bi kurtahî pêwendiyên di navbera xwedawendan û siyasetê dagengeşe bikin.

Pêwendiya Xwedawendan û Siyasetê

Piştî lêkolîneka dûr û dirêj li mijara ol û ayînan, ji me ra hate xuyakirin, ku şewaza zanistî ya here baş ji bo têgihîştina naverok û gewherê ol û ayînan, ne daketina xwedawendan ji asman ji bona mirovan li ser erdê ye - bi vajayî wê - ev mijar ji pêwîstiya mirovan ya giyanî û derûnî, û hebûna wan ya civakî-siyasî

destpêdike û hildikişe cîhana xwedawend, ferîşt, îblîs, dêw, cin û pêriyan. Ji me ra hate xuyakirin, ku ol û ayîn bi çar rolên sereke radibin:

- 1- Şîrovekirina hebûna cîhanê û ya hebûna mirovan, ku ne ji valahiyê hatiye; divêt jêra mana û naverokek bê dîtin.
- 2- Lêgerîn li jiyaneke hemdemî (cîhaneka din), ku mirov ji tirs û sawîra mirinê rizgar bibe.
- 3- Birêxistina pêwendiyên civakî bi awayekî bi rêk û pêk, bi çespondina rêzikên bingehîn: Xêr û guneh, helal û heram.
- 4- Têrkirina pêwîstiya mirov ya derûnî, ku xwe bi hêzeka bala biparêze, û ji wê hesta bi aramî û mihirvaniyê wergire, gava dikeve rewşa lawaz û bêhêziyê.

Gava hên komên mirovî di heyama civaka destpêkî da bûn, şiyar û îmkana ramanî ya mirovan jî hên lawaz, nizim û destpêkî bû. Li gor wê, ayîn jî hên destpêkî bû, ku em kesên niha, olên wê heyamê bi gotina "mîtologî" bi nav dikin. Kesên pispor jêra dibêjin: "Mîtologiya" her civakekê ji koma çîrok û efsaneyên olî yê wê civakê pêktê, yan jî ya şaristaniyekê ji wan şaristaniyan, ku mijara wan herdem li ser afrîner û afrînberan bû, li ser cîhanê û pêkhatina wê bû, li ser şîrovekirina diyardeyên surîştî bû û her weha hemû tiştên pêva girêdayî, ku li pişt perdeya surîşt û jiyane ne, wek xwedawend, nîvxwedawend, ferîşt, îblîs, dêw, cin û pêriyan⁽¹⁾.

Bi gelemperî, mîtologî li dor du têgihînên bi hev va girêdayî dizîvire û diftile, ku ew jî evin:

1- Giyanîbûn (Anîmîzim): Ew bawerî ye, ku giyan di her diyardeyeka surîştî da heye. Hinek ji wan giyanên xêrê ne û hinek jî giyanên şerî. Hîkar û bandora wan li jiyana mirov û jîndaran (heywanan) jî heye. Bi rêya pêkanîna hin dua û dirûzên giyanî û şêwazên sîhibaziyê gengaz û mimkine, ku mirov giyanên xêrê bi dest xwe va bîne û xwe ji giyanên şer biparêze. Heya niha, hên jî şopên van pêkhat û şêwazan di olên asîmanî yê bala da hene⁽²⁾.

2- Totemizim: Ev têgihîn ji gotina "Ot - Otem" ya rûniştivanên petî yên Amerîka hatiye. Totem bi xwe yan dareke, yan giyayeke û yan jî jîndareke, ku taybetmendiya ciyawaz yê komeka mirovî dinimîne; ew wî ji xwe ra wek parêzvan dibînin, û ew kom jêra rêz û hurmetê digirin û wî diperêsin. Ew bawer dikin, ku hêrzan bi navbeynkariya tiştê ji wî tê. Wan mirovan wêneyê wî totemê li ser hemû tiştên xwe çêdikin; li ser çekên xwe û li ser hin beşên ten û laşê xwe⁽³⁾.

Di wan demên dîrokî da, gava sazûmana êlê wek şeweyekî siyasî li ser jiyana mirovan serdar bû, li gor wê xwedawendê êlî hate xuyakirin yan jî peydakirin, ewê ku wek nîşan û sembol yekîtiya êlê ya giyanî û hevgirêdana endamên wê li gel hev dinimîne. Bi xurtbûn û tûjbûna kefteleft û dijberiya li ser erdnîgariyê di warê aborî û siyasî da, bi peydabûna pêwîstiya yekkirina hêza êlan û avakirina dewleta yekbûyî ya êlan, êdî "Pantheons" (xwedawendên komên êlî) bi serokatiya xwedawendekî mezin peyda bûn, ku hin xwedawendên din jî arîkariya wî dikin. Wek nimûne ji bo peydabûna xwedawendên komên êlî "Pantheons", em dikarin li Somer xwedawend *Anû*, *Enlîl* û *Engî* bi nav bikin⁽⁴⁾, û li Sûriyayê em dikarin xwedawend *Baal(Beil)*⁽⁵⁾, li Atîna Yûnanistanê xwedawend *Zeus*⁽⁶⁾, li Romayê xwedawend *Jupiter*⁽⁷⁾, û li Mekkê xwedawend *Hubel*⁽⁸⁾, wek nimûne bînin ziman.

Bi peydabûna pêwîstiya tûjkirina keftelefta li ser erdnîgariyê ra dewleta "neteweyî/niştîmanî" ya navendî hate avakirin, ji ber ku ev şeweyê dewletê yê herî bi hêz û bi rêk û pêke, yê herî xwedî şiyane, ku dikare di hundirê dewletê da zorê li dijî dijberan û ji bo yekîtiya neteweyê bi kar bîne; û li qada derveyî dewletê, erdnîgariya wê li dijî dijminan biparêze. Bi encama vê rewşa nû pêwîstiya peydakirina "*Serekê Yekane*" hate holê; ew serekê ku hemû hêz û şiyana di destê wî da be. Wek nimûne: Padîşah, Pêximber, Qiral, Keyser, Emperator, Şahîşah û hwd.

Sê Diyardeyên Xwedawendî

Bi vê nêrîn û dîtinê, em dikarin sê diyardeyên xwedawendî di dîroka mirovayetiye da şîrove bikin:

Diyardea Yekemîn: Peydabûna rêberê neteweyî/niştîmanî yê yekane, ku dikarîbû bi dek û dubare û lîstikên xwe hevalên xwe yê destpêkê, endamên şewermendiya neteweyî/niştîmanî bê hêz bike, wan ji xwe ra bike wek mirûd û dûvik, ku rola wan tenê ew be, fermanên wî bi cih bînin. Di dîroka mirovayetiye ya kevin da em dikarin *Sargonê Akkadî*, *Hemorabiyê Babilî*, *Nasirpalê Duwem yê Aşûrî* û *Darayê Yekem yê Axamenşî* (Farisî) bi nav bikin.

Diyardeya Duwemîn: Peydabûna xwedawendê neteweyî/niştîmanî yê yekane, ewê ku Serokê Yekane hêza xwe jê distîne. Pir caran ev xwedawendê yekane serekê xwedawendên komên êlî "Pantheons" bû. Yan jî yek ji wan bû, ku zora xwedawendên din yê wê komê biribû. Yan jî ewên din tenê bi nav hiştibûn, piştî ku bêhêz kiribûn; bi temamî wek rola Serokê Yekane. Nimûneyên di vî warî da, em dikarin xwedawendê neteweyî yê Babil "*Xwedawend Merdox*" û xwedawendê neteweyî yê Aşûr "*Xwedawend Aşûr - Asûr*" û her weha xwedawendê neteweyî yê Ibranî "*Xwedawend Yahwe*" bi nav bikin.

Diyardeya Sêhemîn: Peydabûna ramana berfirehkirina erdnîgariya niştîmanî bi talakirina erdnîgariya neteweyên din. Ji bona bicihanîna vê armancê, dewleta neteweyî/niştîmanî bi reveberiya "Serokê Yekane" pêşî di hundirê dewletê da zordariyeka tund pêkdianî, daku hêza gel/hêza neteweyê bike yek û bikaribe projeya berfirehkirina erdnîgariya neteweyê pêkbîne. Wek nimûne ji bo vê diyardeyê, em dikarin guhartina dewleta Akkadî, ku di bingeha xwe da êlî bû, û çawa di pey ra bû

emperoriyeka berfireh bi rêveberiya *Sargon*. Wisa jî dewleta Babilî bi rêveberiya *Hemorabî* û dewleta Aşûr bi rêveberiya *Nasirpalê Duwem*.

Hin caran ew xwedawendê sereke bi taybetî û rewîştên xwe yê xwedawendî li gor projeya berfirehkirina erdnîgariya neteweyî/niştîmanî ne guncaw bû (yanê ne li gor pêwîstiyên wê bû). Hîngê Serokê Yekane yan taybetî û rewîştên xwedawendê sereke diguhartin, ku bi rewşê ra bigunce, yan jî hin caran, li gor rewşê, neçar dibû, ku dev ji wî xwedawendê sereke berde û yekî din têxe cihê wî. Wek nimûne: Çawa qeyserê romanî *Kostantînê Mezin* sala 312/313 z. dest ji sazûmana ayînî romanî bi serekdariya xwedawendê mezin *Jupiter* û kurê wî *Apollo* berda û sazûmana krîstiyaniyê (mesîhî), ku êdî piraniya gel pê bawerî kiribû xiste cihê wê. Her wisa jî çawa *pêximber Mihemed* taybetmendiya xwedayê îslamî yê gelemper (Allah) bi hemû taybetmendiya xweda, ku li ba olên Cihû, Krîstiyaniyê û Zaradeştîyê hebûn, temamkirin⁽⁹⁾.

Em bi ti awayî angaşt nakin, ku ev rêzik û şewaz di dîroka hemû netewe û gelan da herdem û gelemper bûn. Lê belê ev diyarde bi awayekî berbiçav di dîroka Rojhilata Navîn ya kevnare û navend da heye û di pir rewşan da tê xuyakirin.

Jêder:

¹ Mamosteyên Bijarte: Kana Zanistiyên Civakî, rûpel 583.

² Oliver Louis Zangwill: gava destpêkê di zanistiyê derûnî ya nûjen da, rûpel 2. Sigmund Freud: Tewtem û Tabû, rûpel 97 - 100.

³ Denga Michelle, Kana Zanistiyên Civakî, rûpel 245 - 246, Sigmund Freud: Totem û Tabû, rûpel 23 - 25.

⁴ Samuel Kramer, ji Tabloyên Somer, rûpel 189.

⁵ Sabatino Moscati, Şaristaniyên Samî yê Kevnare, rûpel 184.

⁶ Geoffrey Barrinder, Baweriyên Ayînî li ba gelan, rûpel 66.

⁷ Willam James Durant, Çîroka Şaristaniyê

⁸ El-Tabari, Dîroka Pêximber û Padîşahan, 2/242.

⁹ Fîras Al-Sewwah. Kana dîroka Ayînan, pirtûka 5-an, rûpel 189.